

Fjällpiparens uppträdande i Uppland

BILL DOUHAN

För många fågelintresserade är vadare något av det roligaste som finns och de uppsöker därför bra vadarlokaler, till exempel Ledskär och Hjälstaviken, så ofta de kan under flyttningstider. Det är dock inte alla arter vadare som vi hittar på långgrunda stränder vid kusten eller sjöar. Flera arter häckar företrädesvis på torrare mark och rastar bara i liten omfattning på stränder under flyttningen. En art som mycket sällan ses i denna biotop är fjällpiparen. Det är en art som häckar i den skandinaviska fjällvärlden och som övervintrar i Afrika. Den ses över huvud taget mycket fåtaligt i Sverige. Mycket talar för att flertalet vanligtvis flyttar direkt från övervintringsplatserna i Afrika till våra fjäll, utan att rasta längs vägen. Om de rastar i den södra delen av landet, vanligtvis på grund av dåligt väder kring mitten av maj, hittar vi dem i första hand i odlingsbygden. Här rastar de primärt på nysådda åkrar. Även om antalet fynd varierar kraftigt mellan åren tycks det som om de, totalt sett, har ökat under senare tid. Det är dock osäkert om detta är en realitet eller om det ökande antalet fynd bara är en följd av att arten har eftersökts på lämpliga lokaler i större utsträckning jämfört med tidigare. För att försöka finna ett svar på detta kommer vi här nedan att studera fyndbilden närmare, men också göra en tillbakablick på vad som är känt sedan tidigare såväl i Uppland som runt omkring oss.

Fjällpiparens huvudsakliga utbredningsområde i Europa är den skandinaviska fjällvärlden, men den häckar även i norra Ryssland och vidare österut i Sibirien. I Sverige häckar den på hedmark, från norra Dalarna och norrut, och antalet par har uppskattats till cirka 3 600 (Ottosson m fl 2012). Det norska beståndet är större, i storleksordningen 5 000–15 000 par, medan det finska uppgår till cirka 1 500–2 500 par.

FÖR ATT VARA en så vacker och iögonfallande fågel finns det förvånansvärt lite nedtecknat i litteraturen om artens uppträdande utanför häckningsområdena. Det kan tyckas märkligt då fjällpiparen passerar södra Sverige på flyttningen mellan fjällen och övervintringsområdena i norra Afrika. Av det skulle man kunna dra slutsatsen att arten är ovanlig och att fynden av den anledningen är få, alternativt att den inte rastar i någon större omfattning i den södra halvan av landet under flyttningen. Även om fjällpiparen inte är direkt talrik som häckfågel i Skandinavien, i storleksordningen 10 000–20 000 par, kan man tycka att den borde ses i större omfattning än vad som rapporteringen har visat. Mycket talar således för att flertalet passerar över södra Sverige utan att rasta.

◀ Hona fjällpipare, *Charadrius morinellus*, på häckningsplats vid Grövelsjön slutet av maj.

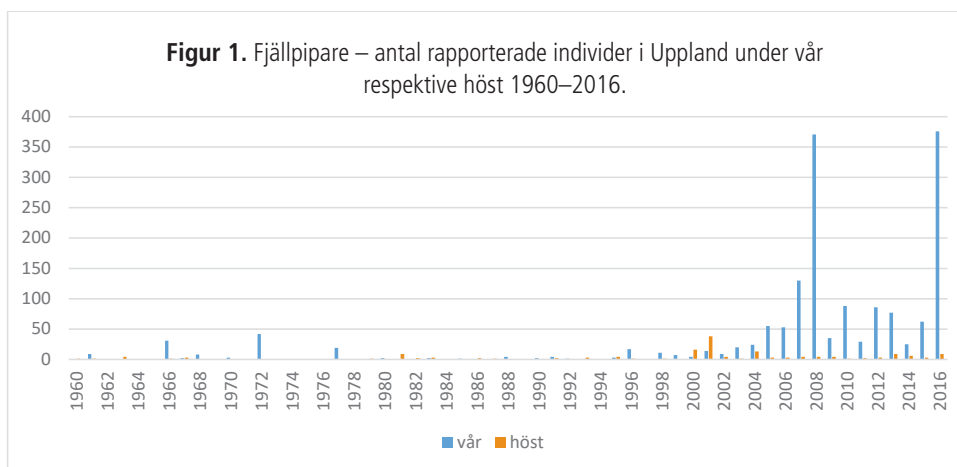
FOTO: YNGVE HARELAND

Historik

Redan Fischerström (1785) skriver att fjällpiparen besöker Uppsalatrakten under våren, men de första daterade fynden är först från slutet av 1800-talet då en individ, bland fem som insamlats till Uppsala universitet 1865–1879, anges som förvärvad 20/7 1870. Enligt det som finns skrivet i Kjell Kolthoffs opublicerade listor över skjutna fåglar skall han i Uppsalatrakten ha skjutit två gamla honor 8/8 1889, två individer 17/5 1892, fyra individer 20/5 1895 samt fyra individer 27/7 1897. Utöver den daterade individen från Uppsala universitet är således även två av dessa fyra fynd från mitt i sommaren, vilket är märkligt sett ur ett nutida perspektiv (se vidare nedan). KK skriver för övrigt också i sitt likaledes opublicerade manuskript (1935–1947) om fåglarnas flyttning i Sverige att cirka 30 fjällpipare, fördelade på två flockar, sågs flyga över Ålands hav, mellan Åland och Sverige, i gryningen 24/5 1908. Även detta är dock en märklig iakttagelse. Att i dagsläget över huvud taget se fjällpipare på flyttning är mycket ovanligt och att se två flockar samma morgon måste anses som i allra högsta grad anmärkningsvärt.

KK SKRIVER OCKSÅ följande: "Under flyttningen från söder eller sydost går sträcket delvis över den udde som Uppland bildar. Åtskilliga

Figur 1. Fjällpipare – antal rapporterade individer i Uppland under vår respektive höst 1960–2016.

flockar passera säkert över denna udde och ett mindre antal avbryter flyttningen vid dagens inbrott. Därav kommer det sig, att Uppland och särskilt Uppsalatrakten är den trakt i mellersta Sverige, där denna art oftast anträffas under flyttningen. Sannolikt förekommer han därstädes varje vår... I regel är flockarna små. De bestå mest av 5 till 8 jämna par." Att han om fjällpiparen skriver "Sannolikt förekommer han därstädes varje vår" och dessutom att denna då erkänt mycket skickliga skytt inte lyckats nedlägga fler individer, indikerar att arten inte kan ha varit särskilt talrik som rastande i landskapet.

Andra halvan av 1900-talet

Det första daterade fältfyndet av fjällpipare i Uppland från något så när modern tid, efter 1950, tycks vara fyra individer på Barkarby flygfält 28 maj 1952. Nästa är från 1960 då 1 ex. sågs vid Övre Föret redan 9/8, sannolikt ett tidigt höstfynd. Därefter gjordes ytterligare nio fynd, totalt 59 individer, under 1960-talet (se Figur 1), varav som mest 31 ex. rastande vid Frötuna kyrka 28–29/5 1966. Så många som fem av detta årtiondes fynd är från hösten, dock aldrig fler än de fyra individer som rastade vid Övre Föret 15/9 1963.

TROTS ETT ÖKANDE fågelintresse finns det endast sju fynd, totalt 65 individer, kända från 1970-talet. Bortsett från en rastande ungfågel

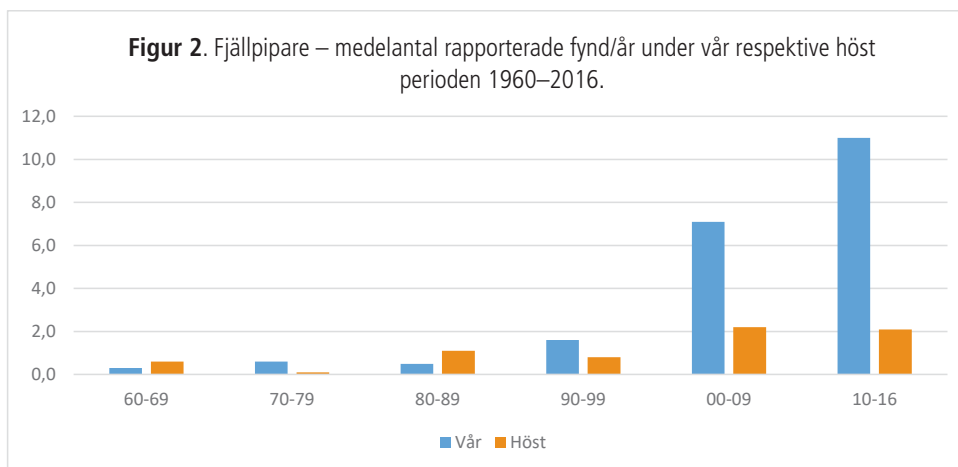
vid Ledsjär 28–29/8 1979, är övriga från våren kring mitten och slutet av maj. Flest, 42 ex., rastade vid Angarnsjöängen 20/5 1972, men även 18 ex. på Finsta gårde (Skederid) 12/5 1977 förtjänar att nämnas.

UNDER 1980-TALET steg antalet fynd till 16, men det totala antalet individer som rapporteras var blygsamma 26. Från detta årtionde finns endast fem vårfynd och aldrig sågs fler än tre individer. Hela elva av 16 fynd är från hösten vilket är anmärkningsvärt. Flest individer under denna årstid var de fem som rastade på Lövstaslättan så sent som 25/10 1982. Resterande tio höstfynd är alla från september.

TROTS ETT FORTSATT uppsving för fågelskådning registrerades endast 26 fynd av arten i Uppland, summa 56 individer, under 1900-talet sista årtionde. Flockarna var fortsatt små, som mest blygsamma tio individer Angarnsjöängen 17–18/5 1996. Av åtta höstfynd under denna dekad var det sju som avsåg vardera en individ, undantaget var fyra rastande vid Vallby, Vaksala 14/9 1995.

Efter millennieskiftet

Från att tidigare ha varit en inte årligen sedd art i Uppland, har fjällpiparen efter millennieskiftet hittills rapporterats alla år, därtill i stigande antal. Under det första årtiondet uppgick antalet fynd i landskapet till knappt

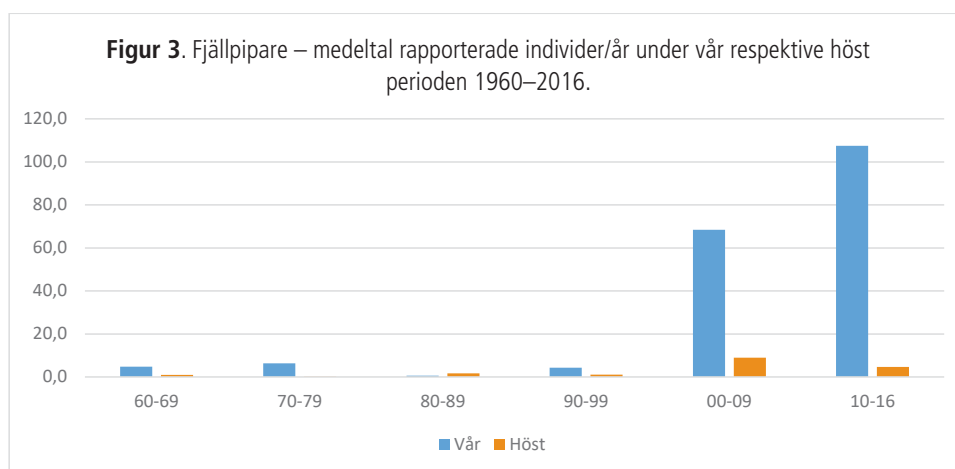
ett hundratal, det vill säga betydligt fler än det sammanlagda antalet under hela 1900-talet, medan antalet rapporterade individer var så mycket som drygt 800! En fjärdedel av dessa fynd är från hösten, medan det totala antalet individer uppgick till knappt ett hundratal. Den kraftiga uppgången under detta årtionde berodde till stor del på att hela 376 individer, nästan hälften av totalantalet, inräknades 2008 (varav endast fyra under hösten). Bortsett från de 137 som registrerades i landskapet året innan, noterades dock aldrig fler än drygt 50 individer något annat år. Även detta är dock betydligt fler än alla år, bortsett från två, under 1900-talet.

UNDER DE ÅR som har passerat under 2010-talet och som vi har klara data från, till och med 2016, har såväl antalet fynd som individer varit i paritet med hela det föregående årtiondet. Det innebär således en av allt att döma fortsatt ökning av observerade fjällpipare i landskapet. Det stora totalantalet under innevarande dekad beror dock åter på att ett av åren sticker ut från de övriga. Under 2016 rapporterades nämligen i storleksordningen 26 fynd och sammantaget 385 individer (nio från hösten). Det var således åter våren som stod för den absoluta merparten av alla observerade fjällpipare.

Varför denna ökning?

Det är inte bara här i Uppland som fjällpiparen har observerats i stigande antal under senare tid. Utvecklingen är likartad i hela södra Sverige och den stora skillnaden i antal rapporterade individer under våren är likaså generell. Typiskt för vårar med många rastande fjällpipare har varit att de mött dåligt väder med nordliga vindar kring mitten av maj när flyttningen varit som mest omfattande. Istället för att fortsätta har de varit tvungna att gå ned för att rasta i avvaktan på bättre väder. Andra vårar, när vädret varit mer fördelaktigt, har det stora flertalet passerat över utan att rasta.

DETTA ÄR SÅLEDES, av allt att döma, den viktigaste förklaringen till den stora skillnaden i antal rapporterade fjällpipare mellan vårarna under senare år. Detta förklarar dock inte den generella ökningen av antalet observerade fjällpipare i Uppland under samma tidsperiod. Skillnaden i detta avseende mellan före respektive efter millennieskiftet är som redovisats mycket stor. Eftersom det inte finns något som talar för att arten skulle ha ökat markant som häckande i den skandinaviska fjällvärlden, kan inte detta vara en förklaring. Det förefaller givetvis inte heller troligt att vädret kring mitten av maj numera är sämre jämfört med tidigare.

DET FINNS DOCK en annan, mer sannolik, orsak till att fjällpipare numera ses i större antal jämfört med för bara några år sedan. Det är snarare vårt sätt att skåda fågel som har förändrats så att det lett till att vi registrerar arten i större utsträckning. Dels blir vi allt fler skådare med tillgång till bil och med mer ledig tid, dels är dagens fågelskådare mycket mer inriktade på att söka efter och se ovanliga arter. Företeelser som Artportalen och Bird-Alarm har bidragit till denna utveckling. Ökad kunskap om faktorer som påverkar flyttfåglarnas beteende gör att fler anpassar sin skådning till rätt tillfällen, vi vet numera att dåligt väder med nordlig vind kring mitten av maj ökar chansen markant att hitta rastande fjällpipare i den uppländska odlingsbygden. Antalet vårfynd har alltså ökat kraftigt under senare år, men vi ser ingen motsvarande stegring under återflyttningen mot övervintringsområdena. Det är snarare så att antalet höstfynd har minskat. I samband med att stäpphökar i allt större omfattning ses i Uppland på höstarna har fågelskådare snarare ägnat mer tid åt att spana på lämpliga fjällpiparlokaliter, som till exempel Lövstasläätten och Fjärdhundrasläätten, men det är uppenbart att detta inte resulterat i fler observationer. Möjligen är det istället så att flyttningen mot vinterkvarteren blivit utsträckt över en längre tidsperiod. Fjällpiparna har i så fall längre tid på sig att välja rätt dag för bortflyttningen och behöver helt enkelt inte rasta i södra Sverige i samma utsträckning längre.

Mer om artens uppträdande i Uppland under våren

Bortsett från två fynd före maj månad är resterande vårfynd alla från perioden 1 maj–7 juni. Totalt rör det sig om i storleksordningen 180 vårfynd efter 1950 och sammanlagt drygt 1 600 individer. I Figur 4 redovisas förekomstens fördelning över tid under våren utifrån antalet individdagar. Här kan vi se att det stora flertalet av alla fjällpipare har registrerats under tiodagarsperioden 11–20/5, varav flest

” I Sverige häckar fjällpiparen på hedmark, från norra Dalarna och norrut, och antalet par har uppskattats till cirka 3 600 ”

(Ottosson m fl 2012)

under femdagarsperioden 16–20/5, medan antalen under den närmaste femdagarsperioden såväl före som efter varit avsevärt mycket lägre. Av detta kan vi dra slutsatsen att det i första hand är under perioden 16–20/5 vi skall ge oss ut i odlingsbygderna med störst chans att få se rastande fjällpipare.

DET STORA FLERTALET av alla vårfynd avser några få rastande individer. Av 180 var det dock 44 som var flockar bestående av tvåsiffriga antal och av dessa 16 flockar som innehöll minst

Hona fjällpipare, *Charadrius morinellus*, på häckningsplats vid Grövelsjön slutet av maj.

FOTO: YNGVE HARELAND

25 fåglar. Den i särklass största ansamlingen var den, som flest 136 ex., som rastade på Rogarna vid Tierp 13–16/5 2016 medan, som flest 62 ex. vid Ledskär 17–20/5 2008 är näst högsta noteringen. Ytterligare 18 av de 44 vårfynden bestående av tvåsiffriga antal noterades dessa två år, 2016 och 2008, det vill säga de två i särklass bästa åren. Endast fyra av de minst tvåsiffriga ansamlingarna är från före millennieskiftet.

DET ÄR UNDER den andra halvan av maj som de största flockarna av rastande fjällpipare har observerats. Det är med andra ord vid denna tid som flyttningen är som intensivast och vi har störst chans att få se många rastande tillsammans. Var skall vi då söka om vi vill hitta dem? Även om det händer att det går ned fjällpipare där fälten inte är så stora, är det dock i första hand på de riktigt vida, öppna arealerna jordbruksmark vi i första hand skall söka.

» Vi vet numera att dåligt väder med nordlig vind kring mitten av maj ökar chansen markant att hitta rastande fjällpipare i den uppländska odlingsbygden. »

SER VI TILLBAKA PÅ varifrån arten har rapporterats genom åren är det fyra lokaler som utmärker sig framför andra genom att ha fynd från många år. Tre av dessa är Ledskärsområdet (14 år), södra Vendelsjön (12) samt Angarnsjöängen (11). Här finns det vidsträckta åkrar i omgivningarna, men alla tre områdena är generellt fågelrika och har därför sedan lång tid tillbaka varit välbesökta av skådare vilket också har bidragit till de många fynden. Den lokal där arten har noterats flest år, 19, är Lövstaslätten, strax utanför Uppsala. Detta område är egentligen inte någon fågelokal av rang med vare sig särskilt många arter eller stora antal, men här rastar ändå tidvis en hel del fågel på de stora arealerna odlad mark. Att området är beläget nära inpå det fågelskådartäta Uppsala har givetvis också sin betydelse. Hit kan man ta sig lätt från staden för att skåda en stund och det är många som gör så.

DET FINNS VIDSTRÄCKT odlingsbygd även på andra håll i landskapet och arten har således

observerats vid enstaka eller några få tillfällen på många andra platser (se Karta 1). Enköping är den kommun som kan ståta med observationer från flest lokaler, särskilt i ett stråk från Hjälstaviken, över Örsundsbro bort till Fjärdhundraslätten. På Fjärdhundraslätten har arten observerats ett flertal vårar, totalt åtta, det vill säga inte fullt lika många som på de fyra ovan nämnda. Att arten inte har rapporterats härifrån mer frekvent beror dock troligen mest på att området tidigare inte har varit så välbesökt som de andra fyra. Numera besöks det mer ofta och fynden har mycket riktigt blivit fler.

ÄVEN UPPSALA, TIERP OCH NORRTÄLJE har fynd registrerade på relativt många lokaler, likaså längst upp i nordväst i Stockholmstraktens rapportområde, medan det mer skogbevuxna Heby istället bara har ett par kända fynd. I Älvkarleby har fjällpipare veterligen aldrig observerats.

Fjällpipare, *Charadrius morinellus*, rastande vid Husby, Vendelsjön 17 maj 2017. FOTO: ANNIKA RASTÉN

DET STORA FLERTALET av alla kända vårfynd har varit rastande fåglar, medan observationer av individer på flyttning är få. Totalt rör det sig om 14 fynd från elva lokaler. I de flesta fall har det varit enstaka individer, eller några få tillsammans, men vid ett tillfälle har ett tvåsiffrigt antal observerats, 18 ex. mot NV Fysingen 14/5 2016. Flera av dessa iakttagelser är gjorda på lokaler som inte är lämpliga rastlokaler genom att vara belägna vid kusten – till exempel Björn, Örskär och Hørssten – eller mer skogrika miljöer, såsom Älgsjön i Östhammars kommun. Fjällpipare på flyttning kan man i teorin troligen se lite varstans, men i praktiken är chansen mycket liten. Det stora flertalet passerar sannolikt på avsevärd höjd, utom synhåll för det mänskliga ögat. Att arten därtill inte är särskilt talrik, minskar givetvis tillfällena ytterligare.

Uppträdande under hösten

Även om det kan vara svårt att få se fjällpipare i Uppland under våren är detta ändå förhållandevis lätt jämfört med att hitta arten här

under hösten. Om vi ser tillbaka finner vi att det i och för sig finns så pass många som 63 fynd bokförda under denna årstid 1960–2016, en fjärdedel av totalantalet, men antalet individer under hösten uppgår till cirka 160, det vill säga mindre än en tiondel av det totala antalet rapporterade genom åren. Trots att såväl antalet fynd som individer som bokförts under våren under senare tid har ökat kraftigt, kan vi inte se någon motsvarande tillväxt under hösten (se Figur 2 och 3). En viss ökning har skett, men inte i närheten av uppgången under våren. Före millennieskiftet gjordes nästan hälften av alla fynd under hösten medan motsvarande andel därefter har sjunkit till en femtedel.

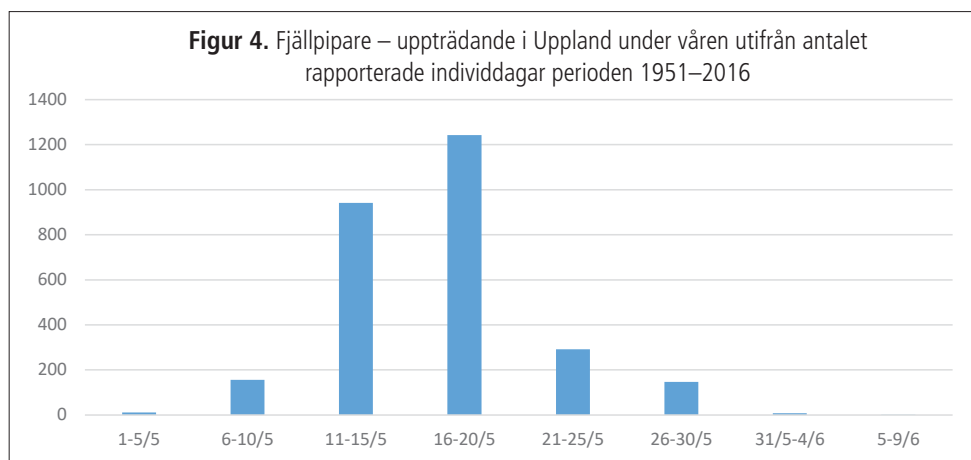
UNDER VÅREN HAR fjällpiparna bråttom till häckplatserna. Flyttningen har ett snabbt förlopp och den absoluta majoriteten passerar genom Uppland under maj med en markerad topp kring mitten av månaden. Något motsvarande kan inte skönjas under hösten. Det finns observationer från början av

augusti fram till slutet av november (se Figur 5). Fynd gjorda från mitten av oktober och senare är dock ytterst ovanliga, flyttningen tycks i stort sett ha passerat med september månads utgång. Den markerade topp i antal rapporterade individer som finns i mitten av augusti beror till stor del på att det är här som de två största flockarna för denna årstid har rapporterats, dels 35 ex. på sträck förbi Horssten 19/8 2001 och dels 14 rastande ex. vid Svartsjövikens 20/8 2000. Bortser vi från dessa två iakttagelser reduceras stapeln för antal individer rejält under denna dekad och istället syns en topp i början-mitten av september. Det totala antalet fynd och, inte minst, individer är dock så litet att det är svårt att säga något med säkerhet om artens sträckförlopp under hösten.

DE 35 FJÄLLPIPARE som sågs passera förbi Horssten 19/8 2001 utgör cirka 20 % av samtliga individer som rapporterats från återflyttningen genom landskapet. Det är över huvud taget ytterst ovanligt att flockar har registrerats. Faktum är att så många som 49 av totalt 63 höstfynd har varit av enstaka fåglar eller två tillsammans. Man kan fråga sig varför så få fjällpipare ses under hösten, inte minst därför att populationen är större nu efter häckningsperioden. Att vi inte ser

fler under denna årstid kan till en del bero på att vi inte letar efter dem på samma sätt som vi har gjort under de senaste vårarna, men huvudorsaken måste vara en annan. Eftersom det inte heller ses fjällpipare på andra håll i södra Sverige, är det mycket som talar för att det stora flertalet passerar över utan att rasta. Att det i första hand är enstaka individer som trots allt observeras kan tyda på att det är fåglar som inte är i bästa form.

DET ÄR MED andra ord inte lätt att hitta fjällpipare i Uppland under hösten, men om vi trots allt vill göra ett seriöst försök, var kan vi optimera chanserna? Om vi studerar Karta 2, som redovisar positionen för alla höstfynd i landskapet genom åren, ser vi att arten har setts på relativt många platser, ganska väl spridda över Uppland, men att antalet fynd på de flesta är litet. Det finns bara fyra lokaler som kan stoltsera med höstfynd gjorda under minst fyra år. Lövstaslätten är det område där fjällpipare har observerats flest höstar, nio, och mycket talar för att det är närheten till Uppsala som är den bakomliggande orsaken till detta. Den besöks även under hösten flitigt av många närboende fågelskådare som söker sig hit för att titta på rastande och sträckande fåglar. Andra lokaler med observationer gjorda under minst fyra år är Ledsjär – fem

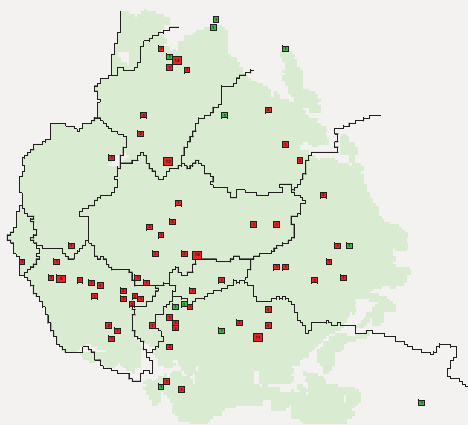

höstar – samt Hjälstaviken och Björn med vardera fyra. Även här är besöksfrekvensen relativt hög. Det är ändå tydligt att den höga skådartätheten inte genererat särskilt många fynd och talar för att fjällpiparen av allt att döma är ganska fåtalig som rastare i Uppland under hösten.

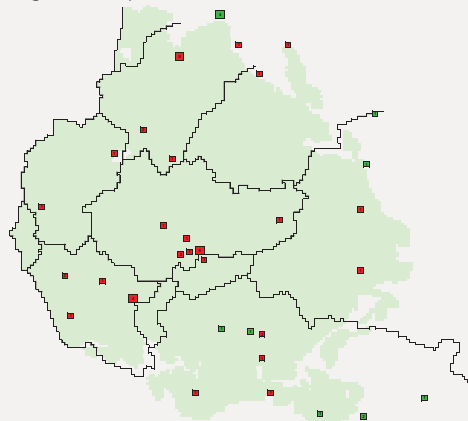
En uppmaning

Här ovan har historiken kring fjällpiparens uppträdande i landskapet sedan 1800-talet redovisats, men också när, var och vid vilka väderförhållanden det är som störst chans att i nutid få se arten. Det finns dock fortfarande en hel del som är oklart och Rrk Uppland riktar därför en uppmaning till alla fågelintresserade att hjälpa till att framöver följa artens förekomst. Visst är det OK att med hjälp av Artportalen söka sig till en lokal där arten nyligen har setts för att få se denna vackra fågel, men för Rrk är det bättre om så många som möjligt sedan istället försöker finna fjällpipare även på andra platser. Helst skall det vara områden som passar arten, men som sällan besöks av fågelskådare. På så vis gör du en insats för faunistiken, och kom även ihåg att det alltid är mycket roligare att själv hitta fågeln!

Karta 1. Lokaler i Uppland där fjällpipare har observerats under våren 1960–2016 (antal år med fynd anges för respektive lokal).

Karta 2. Lokaler i Uppland där fjällpipare har observerats under hösten 1960–2016 (antal år med fynd anges för respektive lokal).

Figur 5. Fjällpipare – antal fynd respektive individer/dekad under hösten perioden 1960–2016.

